

Р. В. Каламаж

САМОСТАВЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОГО КОМПОНЕНТА Я-КОНЦЕПЦІЇ

У статті досліджується конструкт самоствавлення як складова частина емоційно-оцінного компонента Я-концепції. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей самоствавлення студентів-юристів порівняно зі студентами-психологами.

Ключові слова: самоствавлення, Я-концепція, самооцінка, самоповага, психологічний захист.

Каламаж Р. В. Самоотношение как составляющая эмоционально-оценочного компонента Я-концепции. В статье исследуется конструкт самоотношения как составляющая эмоционально-оценочного компонента Я-концепции. Приводятся результаты эмпирического исследования особенностей самоотношения студентов-юристов в сравнении со студентами-психологами.

Ключевые слова: самоотношение, Я-концепция, самооценка, самоуважение, психологическая защита.

Kalamazh R. V. Self-Attitude as a Part of the Emotional and Estimation Component of the I-Concept. The construct of self-attitude as a part of the I-Concept's emotional and estimation component has been considered in the article. Results of the empirical research of the peculiarities of the law and psychology students' self-attitude have been presented.

Key words: self-attitude, I-Concept, self-esteem, self-respect, psychological protection.

Постановка наукової проблеми. У психологічній літературі вживаються різні терміни для позначення емоційного компонента Я-концепції: емоційний (А. О. Деркач, Є. В. Селезньова [4]), емоційно-оцінковий (О. Є. Гуменюк [3]), емоційно-ціннісний (В. І. Моросанова, І. І. Чеснокова [8; 15]), емоційно-вольовий (В. Янчук [16]) тощо. Як бачимо, основа цих термінів належить до емоційної сфери людини, сфери переживань і ставлень.

Найчастіше емоційний компонент Я-концепції розкривається через самооцінку та самоствавлення. Саме в них виражаються різні емоційні стани та переживання стосовно самого себе. Потрібно зазначити, що специфічним станом, який спостерігається у вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі, є "термінологічна плутанина, що проявляється в ототожненні самооцінки та самоствавлення, самооцінки та образу Я, самооцінки та Я-концепції" [6, 21]. У сучасній

психології немає єдиного підходу до бачення таких феноменів, як самооінка та самоствалнення, й існує велика кількість понять, що використовуються в контексті цих категорій: узагальнена самооінка, самоповага, самоприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до себе, самовпевненість, відчуття власної гідності, самоефективність, ауто-симпатія тощо.

Важливою психологічною передумовою ефективності вузівської професіоналізації є розвиток стійкого позитивного самоствалнення студентів. Практична реалізація цього завдання повинна базуватися на визначеному підході до розуміння сутності самоствалнення, його складових компонентів та місця в структурі Я-концепції. Крім того, інтерпретація емпіричних даних стосовно цього феномену теж може ускладнюватися невизначеністю стосовно означеного феномену.

Тому метою й завданнями цієї статті є визначення сутності поняття самоствалнення, обґрунтування його місця в емоційно-оцінному компоненті Я-концепції, з'ясування особливостей характеристик самоствалнення студентів-юристів та їх порівняння з відповідними характеристиками у студентів-психологів.

Аналіз останніх досліджень. Часто самоствалнення розглядається як компонент самооінки. Так, на думку А. В. Захарової, самооінкою є "ствалнення до себе", яке поряд із "пізнанням себе" входить до само-свідомості [5]. Згідно з І. І. Чесноковою, самооінку визначають як стійку інтеграцію самопізнання та ставлення до себе [15]. Згідно з уявленнями В. В. Століна, в Я-концепції слід розмежовувати "Я-образ" та самоствалнення, під яким він розуміє переживання, відносно стійке відчуття, що пронизує самосприйняття та "Я-образ" [13].

На думку І. С. Кона, існує "деякий спільний знаменник, підсумковий вимір «Я», що виражає міру прийняття чи неприйняття індивідом самого себе, його позитивне чи негативне ставлення до себе, похідне від сукупності окремих самооцінок, – ним є самоповага" [11, 72].

Ми схилиємося до поглядів, згідно з якими в структурі емоційного компонента Я-концепції самооінка та самоповага розмежовуються як утворення, що мають власну специфіку (Л. В. Бороздіна, А. О. Деркач, О. М. Колишко та ін. [1; 4; 7]). Так, Л. В. Бороздіна показала, що за результатами самооінки формується те чи інше ставлення до себе, позитивне чи негативне, з рисами заперечення чи неприйняття. Таким чином, самооінка (матеріалом для якої є знання про себе), у свою чергу, задає модус самоствалнення. Емпіричні дослідження автора під час дослідження самооінки в період дорослості

довели незбіг висотних параметрів самооінки (за методикою Дембо-Рубінштейн) та самоставлення (за тестом Розенберга) [1]. Подібні факти у вітчизняній і зарубіжній психології підтверджують, що Я-образ, самооінка та самоставлення – це різні підструктури Я-концепції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конструкт самоставлення, на нашу думку, є найбільш важливим серед стильових особливостей емоційного компонента Я-концепції. Це обумовлено насамперед поглядами на самоставлення як установче утворення, що посідає вагомe місце в системі саморегуляції.

Як зазначає Л. Г. Терлецька: “ставлення особистості до себе як результат діяльності самосвідомості є водночас і однією із фундаментальних її властивостей, що значно впливають на створення змістової структури та форми вияву системи інших психічних особливостей особистості” [14, 51]. Схожої позиції дотримується А. О. Деркач, який зазначає, що самоставлення є не стільки оцінкою, скільки стилем ставлення до себе суб’єкта, його загальною життєвою установкою, що формується в процесі онтогенезу та шляхом свідомих зусиль [4, 94]. Стилі самоставлення відповідним чином відображаються й у стилях поведінки людини, у спілкуванні, у взаєминах з іншими.

Згідно з концепцією самоставлення В. В. Століна, його основою є процес, у якому власне “Я”, власні риси та здібності оцінюються особистістю щодо мотивів, що виражають потребу в самореалізації. Найбільш повно самоставлення описується як специфічна активність суб’єкта щодо свого “Я”, що полягає в певних внутрішніх діях, які характеризуються як емоційною специфікою, так і предметним змістом самої дії. Макроструктурою самоставлення є емоційні компоненти чи виміри: самоповага, аутосимпатія, самоінтерес, очікуване ставлення інших людей [13]. *Самоповага* відображає той аспект самоставлення, який емоційно та змістовно об’єднує віру у свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя й бути самопослідовним, розуміння самого себе. *Аутосимпатія* відображає змістовий аспект самоставлення, який на позитивному полюсі об’єднує схвалення себе, довіру до себе та позитивну самооінку, на негативному – бачення в собі переважно недоліків, низьку самооінку, готовність до самозвинувачення. *Самоінтерес* відображає міру близькості до самого себе, зокрема інтерес до власних думок та почуттів, готовність спілкуватися із собою “на рівних”, упевненість у своїй цікавості для інших. *Очікуване ставлен-*

ня інших відображає очікування позитивного чи негативного ставлення до себе оточуючих. Нарешті, найбільш загальним утворенням структури є недиференційоване відчуття “за” чи “проти” свого Я.

С. Р. Пантелеєв розуміє самоствавлення як утворення, що складається з двох різних за семантичним змістом сумісно функціонуючих підсистем: “оціночної” та “емоційно-ціннісної”. Оціночну підсистему самоствавлення становлять “самоповага”, “відчуття компетентності”, “відчуття ефективності”. Як бачимо, це певні когнітивні структури, в яких відображене знання про себе. Як емоція самоствавлення позначається термінами “аутосимпатія”, “відчуття власної гідності”, “самоцінність”, “самоприйняття”. Природно, що обидві системи є взаємоперетворювані, їх розвиток є необхідною умовою інтеграції внутрішнього психічного світу [9; 10].

Емпіричне дослідження самоствавлення було проведене серед студентів-юристів 4-го курсу (кількість досліджуваних – 31 чоловік) та студентів-психологів 4-го курсу (N = 22 чоловіки) Національного університету “Острозька академія” за методикою дослідження самоствавлення В. Століна [17]. Студенти-психологи були включені до вибірки для порівняння середньогрупових профілів самоствавлення з огляду на те, що організація їх навчально-професійної діяльності передбачає стимулювання в психологів розвитку рефлексії, самопізнання, саморозкриття, які є важливими умовами подолання внутрішньої конфліктності та запуску неефективних механізмів психологічного захисту. За нашим припущенням цей факт повинен визначати відмінності у відповідних характеристиках самоствавлення.

Отримано такі середньогрупові профілі самоствавлення (див. рис. 1).

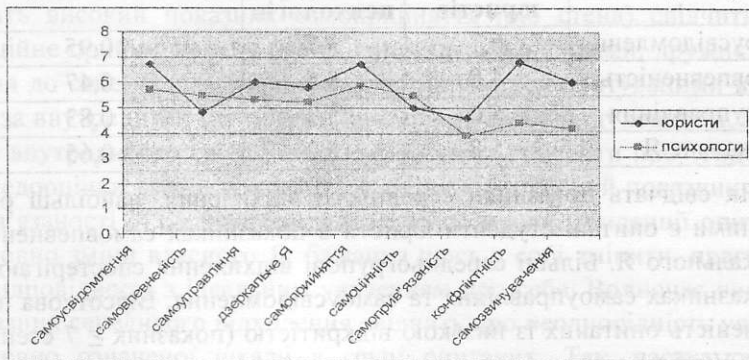

Рис. 1. Порівняння середньогрупових профілів самоствавлення студентів-юристів та студентів-психологів

Перші чотири шкали об'єднуються у фактор самоповаги, оскільки вони виражають оцінку власного "Я" щодо соціально-нормативних критеріїв моральності, успіху, волі, соціального схвалення, цілеспрямованості. У профілі студентів-юристів звертає до себе увагу достатньо висока оцінка особистісного локусу контролю (6 стенів), що свідчить про переживання опитуваними власного "Я" як внутрішнього стержня, інтегруючого їх особистість. Також у позитивній площині містяться уявлення, пов'язані з очікуваним ставленням до себе інших людей (5,8 стена). Водночас можна говорити про певну неузгодженість між шкалами самоповаги. Це зокрема проявляється у досить високому показнику шкали самоусвідомлення (6,7 стена), що свідчить про закритість, нездатність чи небажання усвідомлювати й видавати значущу інформацію про себе. У той же час показник за шкалою самовпевненості (4,8 стена) свідчить про неусталену впевненість у собі як самостійній, вольовій, енергійній, надійній людині, можливу присутність внутрішньої напруженості, сумніви в здатності викликати повагу (табл. 1).

Таблиця 1

Середньогрупові значення шкал за фактором самоповаги та показники середнього відхилення

Назва шкали	Показник шкали в стенах (max – 10)		Середнє відхилення, δ (група студентів-юристів)
	група студентів-юристів	група студентів-психологів	
Самоусвідомлення	6,7	5,7	0,95
Самовпевненість	4,8	5,5	0,47
Самоуправління	6,0	5,3	0,83
Дзеркальне Я	5,8	5,2	0,65

Як свідчать показники середнього відхилення, найбільш однастайними є опитані студенти-юристи в показниках самовпевненості, дзеркального Я. Більші середньогрупові відхилення спостерігаються у показниках самоуправління та самоусвідомлення. Відсоткова представленість опитаних із низькою відкритістю (показник ≥ 7 стенів) – 29%. У групі опитаних студентів-юристів досить значна частка осіб, котрі продемонстрували нижчі показники шкал самоповаги стосовно

середнього значення за опитувальником та середньогрупового значення (табл. 2).

Таблиця 2

Представленість опитаних студентів-юристів із нижчими показниками шкал стосовно середнього (< 5 стенів) та середньогрупового значення за фактором самоповаги

Назва шкали	Відсоток опитаних (стосовно середнього значення)	Відсоток опитаних (стосовно середньогрупового значення)
Самовпевненість	29,0	29
Самоуправління	14,5	24
Дзеркальне Я	9,0	28

Результати кореляційного аналізу показали, що шкали, які входять у фактор самоповаги, не корелюють на рівні значимості ні між собою, ні зі шкалами фактора аутосимпатії, що свідчить про слабку інтегрованість цих структурних компонентів самоставлення.

Шкали 5–7 утворюють фактор, який інтерпретується як аутосимпатія (табл. 3). Оскільки він не пов'язаний із соціально-нормативними критеріями, можна вважати, що він у “чистому вигляді” демонструє емоційне ставлення респондентів до свого Я. Звертає увагу наявність неузгодженості між шкалами самоприйняття, самоцінності, самоприв'язаності в середньогруповому профілі студентів-юристів. Зокрема, досить високий показник самоприйняття (6,6 стена) свідчить про емоційне прийняття себе навіть із певними недоліками, дружнє ставлення до себе. Однак значно нижче оцінюється опитуваними власне “Я” за внутрішніми інтимними критеріями любові, духовності, багатства внутрішнього світу (5,0 стена). Можна говорити про тенденцію до недооцінки свого духовного Я. Середньогруповий показник самоприв'язаності (4,6 стена) свідчить про позитивні тенденції опитаних стосовно зміни власного Я: бажання щось у собі змінити, прагнення до відповідності з ідеальним уявленням про себе. Водночас високий показник середнього відхилення свідчить про неоднорідність уявлень стосовно означеної шкали в групі опитаних. Так, частка осіб із показниками, що свідчать про ригідність Я-концепції в групі студентів-юристів, становить 9 %.

Таблиця 3

Середньогрупові значення шкал за фактором аутосимпатії та показники середнього відхилення

Назва шкали	Показник шкали в стенах (max – 10)		Середнє відхилення, δ (група студентів-юристів)
	група студентів-юристів	група студентів-психологів	
Самоприйняття	6,6	5,9	1,81
Самоцінність	5,0	5,5	1,01
Самоприв'язаність	4,6	3,9	1,22

Наявний факт значної частки в групі опитаних осіб, які за свідчили нижчі показники шкал аутосимпатії відносно середнього значення за опитувальником та середньогрупового значення (табл. 4).

Таблиця 4

Представленість опитаних студентів-юристів із нижчими показниками шкал відносно середнього (< 5 стенив) та середньогрупового значення за фактором аутосимпатії

Назва шкали	Відсоток опитаних (стосовно середнього значення)	Відсоток опитаних (стосовно середньогрупового значення)
Самоприйняття	24	48
Самоцінність	38	38

Шкали 8–9 об'єднуються у фактор, пов'язаний із негативним самоставленням. Він отримав назву *самозневажливість*. Показники за цими шкалами подано у табл. 5. Досить високі показники середнього відхилення свідчать про значну розбіжність уявлень стосовно означеного фактора в групі опитаних студентів-юристів.

Таблиця 5

Середньогрупові значення шкал за фактором самозневажливості та показники середнього відхилення

Назва шкали	Показник шкали в стенах (max – 10)		Середнє відхилення, δ (група студентів-юристів)
	група студентів-юристів	група студентів-психологів	
Внутрішня конфліктність	6,8	4,4	1,82
Самозвинування	6	4,2	1,38

Результати опитування засвідчують, що близько третини опитаних студентів-юристів переживають внутрішні конфлікти, незгоду з самим собою, тривожні стани, що супроводжуються почуттям вини (табл. 6). Водночас 9 % опитаних продемонстрували досить низькі значення за шкалою конфліктності (2–3 стени), що свідчить про тенденцію до заперечення проблем, закритість, видиме самозадоволення. Більше половини респондентів мають показники внутрішньої конфліктності, що перевищують середньогрупове значення.

Таблиця 6

Представленість опитаних студентів-юристів із високою внутрішньою конфліктністю й самозвинуваченням та відповідними показниками, вищими за середньогрупове значення

Назва шкали	Відсоток від опитаних (показник > 7 стенів)	Відсоток від опитаних (відносно середньогрупового значення)
Внутрішня конфліктність	38	57
Самозвинувачення	24	39

Порівняно з юристами психологам притаманний вищий рівень самоусвідомлення (5,7 стена), а також значно нижчий рівень внутрішньої конфліктності (4,4 стена) та самозвинувачення (4,2 стена), що зумовлено, на нашу думку, впливом на розвиток їх самоставлення навчально-професійної діяльності, яка, як зазначалося вище, стимулює розвиток рефлексії, самопізнання та саморозкриття.

Кореляційний аналіз (за критерієм Пірсона) засвідчив наявність таких кореляційно значимих зв'язків між компонентами структури самоставлення студентів-юристів (табл. 7).

Таблиця 7

Кореляційні зв'язки між шкалами самоставлення

	Самоприв'язаність	Конфліктність
Самоприйняття	0,47*	
Конфліктність	-0,44*	
Самозвинувачення	-0,52*	0,77**

* Рівень значимості 0,05; ** рівень значимості 0,01.

Отже, в структурі самоставлення студентів-юристів тісно інтегрованими виявилися такі шкали аутосимпатії, як самоприйняття та самоприв'язаність. Це свідчить про провідну роль емоційного компонента у формуванні глобальної установки самоставлення. Слід зважати на те, що високі показники самоприйняття можуть корелювати з ригідністю Я-концепції, небажанням змінюватися на фоні загального по-

зитивного ставлення до себе. Привертає увагу негативний кореляційний зв'язок шкал самозневажливості із такою шкалою аутосимпатії, як самоприв'язаність. Отже, слід зважати на те, що підвищення ригідності Я-концепції може призвести до зменшення внутрішньої конфліктності, самозвинувачення. Однак це відбувається за рахунок механізмів захисту неадекватного Я-образу, що, зрештою, не є сприятливим для особистісного зростання та самореалізації майбутнього професіонала.

У цьому контексті привертають до себе увагу дослідження, пов'язані з механізмами захисту самоствавлення на рівні аутокомунікації (Л. О. Кириллов, О. М. Колишко, Є. Т. Соколова, А. В. Визгіна та ін.). Це, зокрема, така форма внутрішнього діалогу, як "Я" та "не-Я". О. М. Колишко виділяє дві принципово різні за своїм змістом стратегії підтримання самоствавлення у внутрішньому діалозі: через критику партнера (дискредитація "не-Я"), що дає змогу підтримувати симпатію до себе, самоінтерес, та через захист своєї діалогічної позиції, що дає змогу уникнути самозвинувачення, підтримати несуперечливе ставлення [7].

Є. Т. Соколова описує такі способи дискредитації "не-Я":

- інвалідація та перебільшення (чим гірший "не-Я", тим кращий "Я");
- протиставлення себе як відверто неуспішного, слабкого, але безумовно морального "Я" сильному, успішному, благополучному "не-Я";
- надання "не-Я" статусу недосяжного ідеалу, порівняно з яким власна неефективність видається природною;
- активна самоподача та самоприкращення, виключення з образу "Я" непривабливих рис [12].

Описані механізми не є універсальними у захисті самоствавлення, адже захист здійснюється не тільки на рівні діалогічної чи монологічної аутокомунікації, а й на соціально-перцептивному рівні.

Висновки. Ставлення особистості до себе корелює з її мотиваційно-смісловою сферою, реалізується на рівні аутокомунікації, соціальної активності. Захист самоствавлення підтримується низкою когнітивних стратегій: вибірковістю в сприйнятті, ступенем усвідомленості сприйняття себе та іншого тощо. Функціонування захисту самоствавлення забезпечується за рахунок особливостей його будови, зокрема розмежуванням у феноменологічному просторі свідомості індивіда його оціночної (самоповага та ін.) й емоційно-ціннісної підсистем (аутосимпатія та ін.), позитивних і негативних переживань щодо "Я". Зокрема, для захисту самоповаги більш характерні раціональні способи, а для підвищення аутосимпатії – афективні.

Однак для того, щоб захисні механізми не заважали особистісному зростанню, саморозвитку, у тому числі й у професійній сфері, особистість повинна володіти рядом характеристик: високим рівнем рефлексивної культури, гетерогенністю системи критеріїв та стандартів оцінювання, когнітивною диференційованістю Я-образу, готовністю до саморозкриття, самопізнання, високим рівнем діалогізму щодо себе та до інших.

Для подальших досліджень **перспективною** є проблема зв'язку між гомогенністю/гетерогенністю оцінювання схем “Я”, “Ми”, “Інші” та характеристиками самоствавлення.

Література

1. Бороздина Л. В. Что такое самооценка / Л. В. Бороздина // Психол. журн. – 1992. – Т. 13. – № 4. – С. 99–101.
2. Визгина А. В. Роль внутреннего диалога в самосознании личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологи” / А. В. Визгина. – М., 1987. – 15 с.
3. Гуменюк О. Структурно-функціональне взаємодоповнення складових Я-концепції людини / О. Гуменюк // Соціальна психологія. – 2005. – № 5 (13). – С. 66–75.
4. Деркач А. А. Акмеологическая культура личности : содержание, закономерности, механизмы развития / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М. : МПСИ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 2006. – 493 с.
5. Захарова А. В. Структурно-динамическая модель самооценки / А. В. Захарова // Вопр. психологии. – 1989. – № 1. – С. 5–15.
6. Зинько Е. В. Соотношение характеристик самооценки и уровня притязаний / Е. В. Зинько // Психол. журн. – 2006. – Т. 27. – № 4. – С. 15–26.
7. Кольшко А. М. Психология взаимоотношения : учеб. пособ. / А. М. Кольшко. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 102 с.
8. Моросанова В. И. Самосознание и саморегуляция поведения / В. И. Моросанова, Е. А. Аронова. – М. : Ин-т психологии РАН, 2007. – 213 с.
9. Пантелеев С. Р. Методика исследования самооотношения / С. Р. Пантелеев. – М. : Смысл, 1993. – 32 с.
10. Пантелеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантелеев. – М. : МГУ, 1991. – 110 с.
11. Психология самосознания : хрестоматия. – Самара : Бахрах-М, 2000. – 672 с.
12. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. – М. : МГУ, 1989. – 215 с.
13. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : [б. и.], 1983. – 285 с.
14. Терлецька Л. Г. Психологічні механізми процесу самоаналізу / Л. Г. Терлецька. – К. : [б. в.], 2005. – 240 с.
15. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 142 с.
16. Янчук В. А. Введение в современную социальную психологию / В. А. Янчук. – Минск : Асор, 2005. – 768 с.
17. Юридична психологія : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик, В. В. Кошинець. – Чернівці : Книги-XXI, 2007. – 448 с.